

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

ДОБА ГЕТЬМАНЩИНИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка II курсу

07-241М групи

Спеціальності 014 Середня освіта

Спеціалізація 014.03 Історія

Освітньо-професійної програми

Середня освіта (історія)

Романюк Анна Іванівна

Керівник: д.і.н, професор

Черемісін Олександр Вікторович

Рецензент: спеціаліст вищої категорії,

вчитель історії та правознавства

Херсонської загальноосвітньої школи I-

III ступенів № 55 Херсонської міської

ради

Судаковська Наталя Володимирівна

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1 Історіографія та джерела дослідження історичного періоду існування Гетьманщини.....	6
Розділ 2 Утворення та подальший розвиток Української козацької держави (1648—1764).....	15
Розділ 3 Висвітлення доби Гетьманщини у шкільному курсі історії.....	33
Висновки.....	38
Список використаних джерел та літератури.....	40

ВСТУП

Актуальність теми напряму пов'язана з сучасними подіями в Україні. У постійній боротьбі за власне існування українці завжди боролися з російською пропагандою, яка насаджувала нам комплекс меншовартості. Гетьманщина — це досить складний та суперечливий феномен української історії, так як з одного боку ми спостерігаємо піднесення національної ідеї про самобутність козацької держави, а з іншого — постійний пошук надійного союзника, який би міг підставити «дружне» плече молодому державному утворенню, що згодом призвело до залежності. По сей день провідні дослідники розглядають проблематику утворення та занепаду Української козацької держави, яка потерпала від таких тодішніх гігантських імперій як: Річ Посполита, Османська імперія та московське царство (пізніше російська імперія) з різних ракурсів, використовуючи різні методичні підходи.

Варто підкреслити, що Гетьманщина у шкільному курсі історії відіграє важливу роль в національному вихованні учнів, але в той же час нерідко ця тема вважається найскладнішою для усвідомлення, так як вона насичена різного роду подіями, перемовинами, датами, союзниками, територіальними змінами, тому перед методистами виникає складне завдання — розробити новітні шкільні програми з історії, які б містили в собі передовсім критичний аналіз головних подій, які супроводжували національно-визвольну війну, період Руїни та подальший занепад Гетьманської держави. Особливу увагу слід приділити детальному аналізу дипломатичних перемог та поразок провідних українських гетьманів.

Мета роботи полягає у дослідженні проблеми викладення у шкільному курсі історії теми існування та занепаду першої Української козацької держави.

Для досягнення цієї мети в даній кваліфікаційній роботі поставлено наступні **завдання**:

1. Розглянути історіографію та джерельну базу з обраної теми проекту
2. Проаналізувати особливості політичного, соціально-економічного та культурного життя Української козацької держави за часів гетьманування Богдана Хмельницького
3. Дослідити подальше існування Гетьманщини за часів наступників Богдана Хмельницького
4. Визначити сучасний стан методичних розробок та рекомендацій для викладення курсу історії в українській школі
5. Розробити план-конспект уроку з історії на тему «Гетьманщина за часів Івана Виговського та Юрія Хмельницького» для використання у шкільному курсі

Об'єктом дослідження є історія формування, піднесення та занепаду Гетьманщини як першого козацького державного утворення.

Предметом дослідження є висвітлення теми «Доба Гетьманщини» у шкільному курсі історії

Хронологічні межі дослідження охоплюють історичний період Нової доби, де нижньою хронологічною межею виступає 1648 рік — утворення Гетьманщини, а верхньою межею є 1764 рік — ліквідація Гетьманського устрою Катериною II.

Територіальні межі дослідження охоплюють землі Лівобережної та частини Правобережної України.

Методи дослідження: у ході роботи було використано загальнонаукові методи — аналіз і синтез, а також спеціально-історичні методи — історико-системний, хронологічний і джерелознавчий. Під час роботи застосовувалися принципи історизму, об'єктивності та критичності для всебічного та неупередженого розв'язання завдань дослідження.

Практичне значення одержаних результатів роботи полягає в організації навчально-виховного процесу. Наведені матеріали можуть використовувати як студенти, так й викладачі для підготовки до шкільних уроків, занять, семінарів тощо.

Апробація наукових результатів: результати дослідження було викладено у статті «Доба Гетьманщини у шкільному курсі історії» й опубліковано в електронному студентському альманасі «Магістерські студії» (Випуск XXIV)

Структура роботи складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг сторінок кваліфікаційної роботи складає 47 сторінок.

Розділ 1 Історіографія та джерела дослідження історичного періоду існування Гетьманщини

До наших часів дійшло чи мало історичних писемних документів періоду Раннього Нового часу, в яких описується процес створення та занепаду першої Української козацької держави. В основному ця інформація міститься в різного роду козацьких літописах. Найвідоміші з

них: літопис Самовидця [26], Грабянки та Самійла Величка [17]. Ці писемні матеріали містять в собі передовсім суб'єктивне ставлення автора до тодішніх подій у Гетьманщині. Варто підкреслити, що самі автори виступають у ролі «прямого очевидця» подій, які до того ж були добре освіченими людьми і скоріш за все належали до козацької еліти, тому їхні праці заслуговують підвищеної уваги дослідників.

Козацькі літописи — це унікальні джерела барокової доби, адже їхні автори розглядають проблеми Гетьманщини з точки зору національної ідеї, й не бояться висловлювати власну точку зору щодо політики тогочасних гетьманів. Цікавим є те, що кожен автор по-своєму бачить політичну ситуацію і в залежності від власних орієнтирів схвалює або критикує козацьку старшину, іноді й самого гетьмана, а також союзників.

Серед писемних джерел доби Гетьманщини окремо можна виділити особисті листи та універсали, які власноруч видавали гетьмани України. У даній роботі використовувались вже укладені збірки листів та універсалів: універсали Богдана Хмельницького 1648—1657 рр. [50], універсали українських гетьманів доби Руїни від Івана Виговського до Івана Самойловича [51], епістолярна спадщина Івана Мазепи [18] тощо.

Всі ці рукописи мають важливе значення для подальших наукових розвідок з історії України, адже вони різнопланові, тобто в них містяться й офіційні документи для державно-адміністративного строю, й емоційно-інтимні листування очільників Козацької держави зі своїми друзями та близькими до їх оточення людьми.

Крім того, в різного роду листуваннях та зверненнях можна помітити окрему для кожного українського гетьмана манеру розмови, політичну позицію, мотивацію, амбіції, та загалом характер ведення справ, що дозволяє скласти їх приблизний психологічний портрет. Загалом ці джерела дозволяють нам простежити за зміною дипломатичних, соціальних та економічних показників.

До речі, копіарії українських монастирів добре відображають внутрішню політику гетьманів та соціально-економічний устрій тодішнього суспільства. В цьому дослідженні використовувалися збірки офіційних документів Крупицько-Батуринського Миколаївського чоловічого монастиря [21], Новопечерського Чолнського монастиря та Макошинського Покровського жіночого монастиря [27]. Такого роду джерела також допомагають відтворити культурний рівень тогочасної Козацької держави.

Окремо можна виділити писемні джерела союзників та ворогів Гетьманської держави. Наприклад, похвальні листи царського уряду за особисту службу козацької старшини [35], листи-звернення польської корони з проханням до українських шляхтичів про відмову переходити на сторону Богдана Хмельницького [57], переписки османського хана Гірея до Яна Казимира [15, с. 319] та ін.

Перелічені тексти чудово ілюструють усю зовнішньо-політичну складність та загалом тодішні реалії, в яких опинилася Гетьманщина. На жаль, в тодішньому світі імперії дбали виключно про власну вигоду на

міжнародній арені, не залишаючи навіть мізерного шансу на автономію Війська Запорізького.

Також серед історичних джерел цього періоду можна виділити і матеріальні, які здатні передати нам тодішній розвиток української культури. Звичайно, більшість матеріальних джерел напряду пов'язані з християнською релігією, адже такі тоді були тенденції у всьому європейському світі. До наших часів дійшли різного роду релігійні матеріали, які були важливим елементом обрядовості українського козацтва — покрівець хрещатий се агнеця, покрівець Богоматір-Оранта, дискос Івана Самойловича та ін.

Важливим для дослідження доби Гетьманщини є ознайомлення з картографічними джерелами, які в основному представлені роботами західноєвропейських картографів: Гійом де Боплан «Генеральна карта України», Джеральд Валк та Пітер Шенк «Загальний тип України: або показ земель Подільського, Київського та Брацлавського воєводств у новому плані» та Йоганн-Баптист Гоманн «Україна, яка також є краєм козаків, із сусідніми Валахією та Молдавією».

Крім того, чи мало архітектурних споруд були побудовані за період існування держави Війська Запорізького. Загалом можна виділити 5 резиденцій, які розбудовувалися на кошти гетьмана та навіть козацької старшини — Чигирин, Немирів, Гадяч, Батурин та Глухів. Ці гетьманські комплекси представляють собою вершину архітектурного мистецтва. Причому варто додати, що це так звані «офіційні» резиденції, а крім них у багатьох гетьманів доби «Руїни» також існували й «неофіційні» [37, с. 50—51]. Це важливі пам'ятки історії України, адже вони показують нам рівень культури та освіченості тодішніх гетьманів Гетьманської держави. Доволі часто гетьмани запрошували провідних західноєвропейських архітекторів, що також свідчить про зв'язок Гетьманщини з західноєвропейською цивілізацією.

Також не можна оминати увагою портретні зображення тодішніх гетьманів та провідних українських культурних діячів [52]. Такого роду джерела допомагають нам встановити зовнішність історичних діячів, передати через зображення одягу його статус у суспільстві. Крім того, часто на задньому плані портрета художники тієї епохи малювали різного роду символи, які могли відобразити політично-соціальний ранг людини.

Загалом всі перелічені історичні джерела в своїй сукупності дають змогу дослідникам зрозуміти усі соціально-економічні, дипломатичні та політичні складнощі періоду існування Гетьманської держави. Завдяки діяльності Центрального державного історичного архіву більшість письмових історичних джерел розміщені у фондах, де зберігається близько 22584 одиниці документального матеріалу [6, с. 167—168].

На сьогодні більшість цих документів оцифровані, що неабияк спрощує роботу з ними. Проте в сучасних умовах повномасштабної війни українські науковці зіткнулися з проблемою збереження історично-культурної спадщини України.

На жаль, значна частина матеріалів була вивезена російськими військовими на територію рф. Таким чином росія вкотре намагається знову переписати історію під себе, розповсюджуючи міфи про добу Гетьманщини. Головним завданням українських дослідників є протидія ворожій дезінформації. Про період існування Війська Запорізького написано чи мало як вітчизняних, так й зарубіжних історичних розвідок. Ще наприкінці XVIII — початку XIX століття провідні французькі історики присвячували свої праці українському козацтву. Жан-Бенуа Шерер є першим західноєвропейським істориком, який у своїй праці «Літопис Малоросії, або історія козаків-запорожців та козаків України» [53] намагався висвітлити загальні географічні, культурологічні й історичні відомості про так званий «край козаків».

У своїй праці французький історик неодноразово використовує слово «Україна» як синонім до «Малоросія», робить акцент на протистоянні українських козаків Речі Посполитій та Османській імперії, а також зазначає, що козаки піддалися росії через 2 головні причини — віддаленість потенційних держав союзниць та наявність спільної релігії.

Протягом ХІХ століття у французьких колах істориків поширюється думка, що козаки та «малороси» — це щось зовсім відмінне від Речі Посполитої, Московії та Османської імперії, тому терени України почали асоціюватися виключно з українським козацтвом. Навіть ті, що не розділяли поняття «Русь» від «росії», як наприклад Шарль-Луї Лезюра [31, с. 239—245], заявляли про етнічну окремішність «Малоросії» від «Великоросії». Крім того, Лезюра підкреслював, що Військо Запорізьке за часів Богдана Хмельницького, а пізніше й Івана Мазепи переживало свій «розквіт», а російську імперію розглядав з точки зору загарбника, а не надійного союзника Гетьманщини.

У цілому в західноєвропейському колі інтелектуалів сформувалися 2 основні погляди на історію України — українофільське та русофільське [38, с. 168—175]. Яскравим прикладом такого ідейного протистояння є німецька історіографія, в якій можна виділити безліч впливових імен, але серед них неабияк виділилися А. В. Гупель та Й. Г. фон Енгель.

Якщо перший не розрізняв «малоросів» від «великоросів», й вважав, що українські козаки — це лише слуги російських правителів, то другий мав протилежні погляди, й наголошував на тому, що від ХІV століття українське козацтво виокремилося у незалежний стан, й саме звідси починається власне українська історія. Також Й. Г. фон Енгель

звеличував постаті Б. Хмельницького та І. Мазепи як самовідданих патріотів.

Протягом XIX — XX століття в українському науковому товаристві відбувається поживлення й чи мало представників інтелігенції зацікавлюються історією, фольклором, етнологією та славістикою. Одним з перших, хто намагався ґрунтовно дослідити різні етапи Гетьманщини був видатний історик, етнограф та краєзнавець — Микола Костомаров. Свого часу він багато часу проводив у різного роду архівах, й опрацювавши численні документальні матеріали, написав власну історичну розвідку «Мазепа» [40]. В цій роботі автор розписав походження роду Мазепи, а також спробував проаналізувати його політичну кар'єру, й зробив висновки, що для збереження Гетьманщини як такої, Іван Мазепа був змушений піти на союз з Карлом XII, тому він не зрадник власної держави, а навпаки — її патріот і сильний лідер.

Величезний вклад на той час своїми історичними працями зробив добре відомий український історик та політичний діяч — Михайло Грушевський, який розглядав історію Гетьманщини нерозривно від тогочасних міжнародних відносин, які вже склалися між провідними державами світу, а також відштовхувався від дипломатичних стратегій тодішньої козацької старшини. Можна додати, що в дев'ятому томі «Історія України-Руси» [13] видатний мислитель зосередив свою увагу передовсім на розвінчуванні міфів, які дійшли у вигляді художньої літератури про добу «Хмельниччини».

На жаль, за часів СРСР про період Війська Запорізького дослідники писали виключно крізь призму російської історіографії, адже росія була зацікавлена в нав'язуванні «єдиної правильної» історичної інтерпретації, за якою росія та Гетьманщина возз'єдналися в вигідному для обох сторін союзі, а тема про автономію Гетьманщини відкрито ігнорувалася або засуджувалася.

Прикрим залишається той факт, що чи мало українських вчених перебували за кордоном, у вимушеній еміграції, й вони продовжували доводити всьому світові, що Україна має власну історію, яку не можна ототожнювати з росією, проте імена цих істориків або назавжди видалено, або є маловідомими. Проте найяскравішою такою фігурою був Олександр Оглобин [56, с. 317 — 333], який займався дослідженням ранньомодерної історії України, й наполягав на думці, що Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького є виявленням вже започаткованої тоді української національно-державницької ідеї.

Вже на зламі 90-х — 2000-х рр. в Україні почали виходити перші історичні праці, які не були заангажовані радянською цензурою. Олена Апанович, мабуть, була першою жінкою в українському колі істориків, яка почала досліджувати минувшину України, в тому числі й Війська Запорізького. Її особливо цікавила роль, так би мовити, управлінської структури в подальшому розвитку першої Української держави [2, с. 92 — 93]. Крім того, вона звернула увагу, що завдяки діяльності козацької Генеральної військової канцелярії Гетьманщина отримала культурний розвиток, адже канцеляристи вдосконалювали юрисдикцію, військову та економічну справу.

Найстаршим та найбільш авторитетним автором історичних праць можна вважати Олександра Гуржія, який вплинув на багатьох сучасних дослідників. В основному він зосереджував увагу на вивченні соціально-економічного та політичного розвитку Гетьманської держави. Варто додати, що Олександр Гуржій має величезний пласт власних історичних творів, проте «Гетьманська Україна» [49] — класичний науковий базис, в якому було вперше вміщено інформацію про внутрішню та зовнішню політичну ситуацію в державі, при чому це подається разом з відомостями, які були взяті й з праць попередніх поколінь істориків, й з власне засекречених радянською владою архівів.

Пізніше більш детальний аналіз взаємодії українських гетьманів з представниками тодішніх імперій зробить Тарас Чухліб у своїй монографії «Гетьмани і монархи» [48]. Автор розглядає проблематику Гетьманщини через основи міжнародного права та міжнародного статусу. Крім того, історик намагається показати, що вже тоді українські гетьмани вбачали прямий зв'язок України з провідними європейськими державами.

Не можна оминати увагою й постать Валерія Смоля, який завжди наголошував, що українським дослідникам необхідно переосмислити історичну наукову спадщину XIX — XX століття. Його монографія «Українська державна ідея XVII — XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації» [42] яскраво демонструє, що існування будь-якої держави просто неможливе без національної ідеї. Валерій Смолій досліджує політичні погляди усіх українських гетьманів різних періодів існування Української козацької держави, й доходить простого судження, що різноманітне управління державою лише модернізує національну ідею.

Європейська наукова спільнота доволі критично ставиться до багатьох українських трактувань вітчизняної історії, адже багато хто з них й досі не розрізняє російської (імперіалістичної) та української (національної) історіографії. Навіть такий прогресивний дослідник і можна сказати заступник України як Тімоті Снайдер [45] не розуміє навіть елементарних засад української державності Ранньої модерної доби, й продовжує розглядати добу Гетьманщини зі сторони «дружелюбної» польської корони на противагу російській імперії, ігноруючи ті ж самі колоніальні зазіхання.

На сьогодні вже нова генерація істориків, археологів та краєзнавців продовжують наукові розвідки з теми Гетьманщини. Серед таких імен можна виділити: Бадах Ю. Г. [4], Газіна В. В. [11], Кононенко

В. [23] та інших. Кожен намагається проаналізувати цю тему якомога ретельніше та об'єктивніше. Необхідно наголосити, що в сучасних умовах гібридної війни РФ проти України науковцям потрібно продовжувати досліджувати важливі для нашої національної ідентичності історичні теми, знищуючи всі імперіалістичні міфи, й презентувати ці добірки на західноєвропейську аудиторію.

Розділ 2 Утворення та подальший розвиток Української козацької держави (1648—1764)

Доба Гетьманщини — це дуже важливий період для розуміння української історії, адже саме тоді можна сказати були закладені основи національної ідеї, які дійшли й до наших часів. Серед цих основ можна виділити такі елементи як: єдність українських земель, об'єднання зусиль для протидії ворогам, здобуття незалежності, розбудова міцної держави на засадах автономії та розвиненого державного законодавства, збереження національної ідентичності та культурної унікальності тощо.

Загалом Ранній Новий Час приніс чи мало викликів для українських земель, адже постійні криваві набіги турецьких військ та різного роду утиски зі сторони польсько-литовської корони, сприяли загостренню та погіршенню соціально-економічного та політичного становища русинів [7, с. 84 — 119]. Як наслідок, перші повстанці почали організовувати масові втечі на територію «недоторканного» Степу, у пониззя річки Дніпра. Згодом отримавши досвід у постійних бойових зіткненнях з турко-татарми, русини об'єднуються у такі собі козачі ватаги, що в свою чергу посприяло утворенню Запорізької Січі як першої центральної захисної фортеці українських земель.

До речі, в сучасному колі науковців й досі не вщухають дискусії про походження та значення слова «козак». Саме слово дійсно має

персько-татарське коріння й у перекладі на богослужбову мову означає «вартовий або сторож». Проте вживалося воно й по відношенню до власне татар, й по відношенню «праведних» християн, так як це слово буквально позначало не заняття, а соціальний статус [55, с. 177 — 182]. Козаччина татарська та козаччина русинська не можуть ототожнюватися, адже перші є окремо взятими одиницями, які виходили з процесу розкладу родоплемінних відносин, а вже другі свідомо протиставляли себе державі, проголошуючи принцип індивідуалізму.

Наприкінці XVI століття внаслідок реформаційних перетворень на українських теренах найбільш освічені представники місцевого населення — українська шляхта, православна верхівка та козацька старшина починають розповсюджувати перші націєтворчі ідеї про окремішність від своїх сусідів, спадкоємність Київської Русі та необхідність гуртуватися проти тих, хто намагається підкорити та знищити руський, себто український народ [42, с. 13 — 16].

Прийняття у 1569 році Люблінської унії неабияк посилює польську верхівку Речі Посполитої, яка все жорсткіше пригноблювала права православних вірян [39, с. 361 — 364]. Насаджування католицької віри, поглиблення соціальної нерівності через посилення позицій польсько-литовської шляхти, проведення жорсткої асиміляційної політики польської корони щодо «руського» населення та наступ Речі Посполитої на козацтво спричинили цілий ряд селянських повстань.

Наступні роки постійного напруження між Річчю Посполитою та «свавольними» козаками призвели до остаточного законодавчого затвердження обмеження прав останніх. У 1638 році польський сейм офіційно проголошує нові правила функціонування козацького прошарку населення відповідно до новоприйнятого документа «Ординація Війська Запорізького» [14, с. 27 — 28].

За ним чисельність реєстрового козацтва обмежувалася кількістю 6000, козакам забороняється обирати старшину, так як польська корона сама призначатиме довірену особу на цю посаду, проте для обрання осавулів, полковників і сотників як таких обмежень немає, хоча й зазначається, що вони можуть обиратися з числа реєстрового козацтва лише за умови самовідданого служіння польській королі та комісарові, українські службовці повинні осісти «на вічні часи», почергово полки змушені ходити на територію Запоріжжя й контролювати не тільки рух татар, а й вільних побратимів.

Звичайно, дані умови аж ніяк не могли задовольнити інтереси й потреби українських козаків. Особливо гнітючим було те, що польська верхівка відкрито заявляє про встановлення свого контролю над волею та рухом козаків, а також протиставить їх вільним козакам Запорозької Січі. Скоріш за все українські козаки відчували надзвичайне обурення, й почали опиратися нововведенням, готуючись до відповіді.

В таких умовах ідея автономності набуває нового важливого значення. Цікавим є напівміфічна історія про те, що ніби то останньою краплею для початку війни стало викрадення польським шляхтичем Данилом Чаплинським коханої видатного гетьмана — Мотрони [36, с. 345 — 347]. Також за цією легендою піддані шляхтича спалили млин, й всіляко знищили й пограбували маєток в Суботові.

Можливо, ця історія й цілком достовірна, але все ж таки треба наголосити на тому, що дівчина не була основною причиною початку війни. Ця історія настільки канонізована в українському фольклорі, що розглядати це крізь призму об'єктивності надзвичайно важко, тим паче молода дівчина могла бути просто метафорою й символізувати тодішню Україну, яка потерпала від колоніального деспотизму передовсім польської корони. Крім того, якщо звернутися до джерел, наприклад козацьких літописів, то виявиться, що Богдан ще за молоду дізнався як

це прислужувати чужим панам, й не витримавши напруги, втік з Бродів до Запорізької Січі, де на довгі роки завоював прихильність козацької старшини [17, с. 216 — 218].

Загалом Національно-визвольну війну можна поділити на декілька етапів: лютий 1648 – серпень 1657р. (піднесення національної революції), вересень 1657 – червень 1663 р. (поділ України на Лівобережну та Правобережну частини), червень 1663 – вересень 1676 р. (боротьба за державний університет) [5, с. 13 — 14]. Кожен з цих етапів відображає певну складність ведення переговорів на міжнародній арені, контроль за внутрішньополітичним становищем, регулювання соціально-економічних проблем тощо.

У січні 1648 року Богдана Хмельницького обрали на посаду гетьмана українського козацтва, а після перемоги у Корсунській битві він проголошує себе руським єдинокоролем [20, с. 55]. Наступною переможною битвою була Зборівська 1649 року. Згодом 18 серпня 1649 був підписаний Зборівський договір між Військом Запорізьким та Річчю Посполитою.

За цим документом гетьман, користуючись власним положенням, скасував всі обмеження прав козацтва (відповідно до Ординації Війська Запорізького), а також скасування церковної унії й надання православним вірянам основні права. Представникам польської корони заборонялося заходити на територію Гетьманщини, яка розташовувалася на території Київського, Брацлавського, Волинського та Чернігівського воєводств.

Якщо прирівнювати до тогочасного європейського права, то по суті титул гетьмана можна прирівняти до монаршого. Перед Богданом Хмельницьким постала непроста задача про узаконення та збереження цього монаршого статусу або шляхом укладання династичного шлюбу,

або використати право на протекторат згідно з положеннями васалітету. Гетьман розумів, що кожен з цих варіантів може становити певні ризики, й тому намагався втілити у життя усі 2 сценарії [48, с. 50 — 55]. По суті український гетьман вдався до використання полівасалітетної підлеглості, тобто намагався маневрувати між такими титанами як Річ Посполита, Швеція, Османська імперія та московщина. До речі, Т. Чухліб звертає нашу увагу на те, що в 50-ті роки XVII століття європейці підписують Хмельницького як «dux», тобто герцог або васал з великою автономією.

У липні 1651 року українська сторона отримала поразку у битві під Берестечком [7, с. 156 — 160]. Як правило, основними причинами поразки вважають відсутність головного лідера, адже гетьман спорядив окрему групу полководців з власними загонами до Києва та Чернігова, щоб поляки не здійснили раптовий удар, а також зрада з боку татарського хана Іслам-Гірея III. Також сюди можна додати проблему з постачанням продовольства та своєчасного спорядження боєприпасами, і чисельну перевагу противника, який був набагато краще оснащений.

У результаті цієї битви було підписано Білоцерківський договір 18 вересня 1651 року [14, с. 30 — 31]. Згідно з цією угодою реєстрове козацтво складається з 20 тисяч чоловік, територія Гетьманщини обмежується Київським воєводством та Чигирином як особистою резиденцією гетьмана, й польська шляхта здобуває право на заселення зі своїми маєтками в Брацлавському та Чернігівському воєводствах. Крім того, гетьман був позбавлений права на самостійне узгодження з іншими державами про укладання союзу й певно, що присягав на вірність лише польській короні.

Опинившись в такій скрутній ситуації український полководець звісно ж захотів відновити свій статус та справедливість в цілому. Не дивлячись на заборону Речі Посполитої самостійно налагоджувати

дипломатичні зв'язки, у цьому ж 1651 році український політичний діяч видав універсал, за яким наказував надати російським послам усі необхідні харчі та забезпечити провідниками [50, с. 121]. Очевидно, що такого роду увага не була поміченою. Упродовж 1652 — 1653 років козацька сторона знову одержала перемогу у Батозькій битві та під Жванцем.

Вже у 1654 році Гетьманська держава та московське царство укладають Переяславський договір [42, с. 82 — 87]. По суті цей договір передбачав просто утворення вигідного союзу для протидії спільному зовнішньому ворогу, хоча за ним й зазначалося, що суверенітет козацької старини обмежувався, особливо у питаннях зовнішньополітичних проявів, гетьман зобов'язувався передавати від свого народу данину в московську скарбницю, але тут ще не йде мова про протекторат чи васалітет.

В цьому ж році Богдан Хмельницький намагався встановити дипломатичні зв'язки з Молдавією, Валахією та Трансильванією, проте володарі цих земель довго вагалися й боялися різких змін. Османська імперія в свою чергу довго не вагалася й обрала сторону Речі Посполитої. Зовнішньополітичне становище для козацької України неабияк ускладнювалось, проте вже у 1654 році між Гетьманщиною та московським царством були підписані «Березневі статті».

Необхідно додати, що ще під час Переяславської ради не всі з козацької старшини схвалили цей союз. За «Березневими статтями» російське керівництво за свою військову допомогу хотіло сплачування данини на постійній основі зі сторони Гетьманської держави, а також отримати повний контроль над веденням зовнішньої політики гетьмана [43, с. 45 — 46].

З однієї сторони цей договір мав єдину позитивну рису — Богдан Хмельницький хоча б на якийсь короткий проміжок часу отримав можливість «перепочити» від постійних та досить невдалих короткочасних союзів, проте з іншої сторони погано розпливчато написані умови давали свободу росії, й врешті-решт та почала грубо порушувати кордони української автономності.

Останні роки свого життя український гетьман намагався налагодити з іншими державами дипломатичні відносини. Так, наприклад, у вересні 1655 року він написав листа до найближчого радника трансільванського князя — Яноша Кемені [15, с. 22 — 23], а пізніше у березні 1656 року надіслав свого листа до короля Яна Казимира для можливості встановити перемир'я [15, с. 44 — 45], проте на жаль, практично всі його зусилля були марними.

1657 року Богдан Хмельницький помер, проте важко сказати, де його тіло знаходиться. Відомо, що в Суботіві знаходиться Іллінська церква [29, с. 136 — 138], яка була побудована самим гетьманом у якості усипальниці, проте все більша частина дослідників висловлює думку, що вона може бути порожньою. Так чи інакше ця споруда є цінною пам'яткою історії та культури України, хоча б тому, що вона зберігає нам пам'ять про ті давні часи та слугує місцем паломництва для всіх тих, хто шанує постать Богдана Хмельницького.

Окремо також можна зазначити про Чигирин — як про першу, та Суботів — як про другу резиденції першого гетьмана Гетьманської держави [37, с. 50 — 62]. Зрозуміло, що в цих околицях розбудовувалися різного роду маєтки, церкви та інші архітектурні споруди. Вже за часів гетьманування Хмельницького на території Війська Запорізького в найкращих християнських традиціях була побудована чи мала кількість визначних архітектурних комплексів: Мурована церква святого Петра і Павла, Спаська церква, «Малий замок» на Чигиринській горі та інші.

Попри те, що перший український гетьман за свого життя допустив декілька необачних помилок, все ж таки він заслуговує на певного роду повагу, адже намагався власними силами здобути автономію для Гетьманської держави, й впродовж всієї своєї політичної кар'єри приділяв свою увагу не тільки на збереження власне «козацьких порядків», а й на досягнення певних стандартів тодішньої європейської політики.

За період Національно-визвольної війни в першій Козацькій державі в основі державного устрою були запозичені деякі елементи з організації Запорізької Січі [30, с. 136 — 138]. На чолі держави стояв гетьман, який виконував обов'язки правителя, глави генерального уряду, виконував роль головнокомандуючого. Він мав широкі повноваження: виконавчі, законодавчі та судові. Військова рада була, мабуть, найважливішим органом державної влади, так як від її рішень нерідко залежало подальше майбутнє та навіть існування держави. Якщо складалася несприятлива зовнішньополітична ситуація, й треба було негайно приймати важливі рішення, то як правило діяла Рада генеральної старшини, до якої входили обозний, писар, два судді і такої ж кількості осавули. Козацьке військо було ядром Козацької держави, яке складалося з певної кількості полків, а сотні, в свою чергу, ділилися на курені. Військо сплачувало податки, які потім йшли до державної скарбниці. В основному фінансова політика лягала на плечі головного канцеляриста або підскарбія.

Як зазначають українські дослідниці Матвієнко Л. та Кравчук О. [25, с. 365] : « Політична влада мала публічний характер і відзначалася моноцентричністю (право прийняття ухвал, що стосувалися суспільства, належало державі через її вищі владні структури). Завдячуючи тому, що зусиллями Б. Хмельницького у владному просторі України було вибудовано вертикаль жорсткої централізації, інститут влади став

інструментом реалізації внутрішнього суверенітету держави. Чинність його розпоряджень поширювалася на всі звільнені території».

Якщо спробувати охарактеризувати економічну сферу Війська Запорізького, то як зазначають дослідники [32, с. 9 — 10], як такого «економічного дива» за часів першого гетьмана не було. Воно й не дивно, адже постійні воєнні сутички вимагають чи малих коштів, до того ж тоді неабияк укріпилася козацька старшина, яка по суті була справжньою аристократією, її представники не тільки намагалися встановити монопольне володіння на торгівельну сферу, але й на земельну. Можна додати, що якраз таки землю з селянами та помістями активніше роздавали старшинам за гарну службу, адже гроші постійно були спрямовані на забезпечення армії.

Необхідно зазначити, що в умовах постійної війни, та «дипломатичної кризи», гетьмана Богдана Хмельницького можна похвалити за постійну боротьбу проти основних ворогів та вміння хоча б якось балансувати на «зовнішньополітичному Олімпі». Звичайно, й по сей день його зовнішньополітичну орієнтацію й досі критикують, особливо коли заходить мова про «Березневі статті» з московщиною, проте як вже вище було зазначено, гетьман намагався по максимуму забезпечити себе та своїх наступників у вигляді власних синів, монархічними правами шляхом укладання з надійним союзником династичного шлюбу та отримання протекторату зі сторони більш сильної держави. В принципі, якщо б не раптова смерть Тимоша й не підступність московського царя, то цілком можливо, що все могло скластися набагато краще.

Варто додати, що на думку деяких сучасних науковців, політична невдача Богдана Хмельницького в останні його роки життя тісно пов'язана з гібридною (як би це сьогодні назвали) війною московії проти Гетьманської держави [11, с. 25 — 28]. Ще на так званій Переяславській

Раді виникла дуже неприємна ситуація, коли московський цар зажадав визнання своєї зверхності над всім Військом Запорізьким, а Богдан Хмельницький тоді заперечив, й почав вимагати, щоб той визнав його авторитет та легітимність. Саме тому вже тоді принаймні половина козацької старшини почала підозріло ставитися до цього союзу.

Також, доповнюючи вище зазначене, можна згадати й про те, що московський цар за спиною гетьмана продовжував підтримувати дипломатичні зв'язки з тою ж самою Річчю Посполитою. Очевидно, що вже наприкінці свого земного життя перший український гетьман вже був добре підкошений внутрішніми сімейними негараздами, можливо, про себе давало знати здоров'я, тому й не дивно, що останні його 2 роки проходили в оточенні близького товариша і порадника — Івана Виговського, який спробує виправити невтішну ситуацію.

Одразу ж після смерті Богдана Хмельницького в козацькому товаристві назріває внутрішній конфлікт через розрізнені погляди на подальшу зовнішньополітичну орієнтацію Козацької держави, й через різне ставлення до ще зовсім юного Юрка Хмельницького. Звісно московія також долучилися до плетіння інтриг і підштовхування козаків до міжусобної громадянської війни (як видно цей метод «розділяй і володарюй» так сподобався московському керівництву, що це по суті стало принципом ведення будь-яких політичних справ на цілі століття, й аж по сей день).

Перед козаками постає в основному 2 варіанти розвитку подальших подій: обрати кандидатуру Івана Виговського, який практично постійно перебував з покійним Хмельницьким, тісно спілкувався з ним в його останні дні й вважав, що краще піти на угоду з Річчю Посполитою або дати можливість гетьманувати шістнадцятирічному Юрію Хмельницькому, який по великому рахунку не міг ще самостійно приймати важливі політичні рішення через свою

недосвідченість, й зрозуміло, що він притримувався «традиційної» московської орієнтації.

Зрозуміло, що вибір надскладний, адже якщо звернути увагу на політичні переконання покійного гетьмана, то він все ж таки хотів аби влада передавалася від батька до сина, проте тут є декілька складних етичних питань, які необхідно детально розглянути. Як вже було розписано, московія відкрито наступала на автономність Козацької держави. У серпні 1657 року сталися 2 ключові події [44, с. 22] для розуміння всієї ницості московської політики. Першочергово московія відрядила свого стольника В. Кікіна до України, щоб той з'ясував настрої козацької старшини, й за потреби розпочав агітацію в їхньому колі за підтримку російської сторони, яка вже готувала нові «вигідні» умови співпраці.

В цей же час Іван Виговський отримав «дружні» рекомендації зі сторони московського уряду про необхідність зачекати з обранням нового митрополита на українських землях, адже московія чудово розуміла, що принаймні половина козацької старшини добре відноситься до союзу з московією через спорідненість віри. Зрозуміло, що московія сподівалася взяти під контроль православні інститути для ідеологічного контролю Гетьманщини. Проте львівські, перемишльські та луцькі єпископи (які були обрані ще за часів Богдана Хмельницького) не стали чекати й обрали «свояка» Діонісія Балабана [41, с. 210 — 212].

Більше того, як тільки Діонісій Балабан пройшов інтронізацію, то московські послы почали закликати того «бити чолом» московському царю та патріархові. Український митрополит відповів, що єдина особа, яка може йому дарувати свою милість — це Константинопольський патріарх. Звичайно, московський цар не міг цього просто так залишити, й пізніше все ж таки зуміє підпорядкувати собі Українську православну церкву.

З цього випливає, що подальші відносини Гетьманської держави з московщиною (принаймні взаємовигідні) просто були неможливими, так як остання розглядала Україну у якості приналежної до себе території без права на автономію. На жаль, радянсько-російська історіографія на довгі роки зафіксувала образ «ненадійного» та зрадницького ідеям Національно-визвольної війни Івана Виговського, й по сей день більша частина дослідників продовжує його так сприймати.

Безумовно Іван Виговський був надзвичайно розумним та далекоглядним громадянським діячем, який міг би ідеально підійти на роль тимчасового регента, який своїм прикладом міг би показати тоді ще юному Юркові «ідеальне» маневрування в надзвичайно складних політичних умовах. Проте так не склалося, й у 1657 році Іван Виговський вимушено захопив владу, а московський уряд одразу ж поставив його перед фактом про необхідність укладання нових домовленостей.

Як зазначає Тарас Чухліб : «Царські дипломати пропонують українцям перемир'я на основі пунктів Гадяцької угоди, що було фактично лише спритним дипломатичним ходом. Адже практичні дії російських воєвод в українських містах засвідчували протилежне. Підтримка росіянами самопроголошеного гетьмана Безпалого та жорстока політика щодо місцевого населення не переконали І. Виговського в щирості намірів Москви визнати утворення Великого князівства Руського. Тим паче, що саме цього часу у Варшаві відбувався сеймовий з'їзд, який мав затвердити остаточний текст Гадяцької угоди. А тому українсько-російська війна тривала...» [48, с. 85 — 86].

Якщо ж звернутися до затвердженого обома сторонами тексту Гадяцького договору від 16 вересня 1658 року [14, с. 35 — 39], то основними пунктами є : Київське, Брацлавське та Чернігівське воєводства входять до складу Великого князівства Руського як

рівноправний суб'єкт міжнародних відносин з польсько-литовської короною, гетьман обирається самостійно козаками, який повинен очолити адміністративну та судову гілки влади, реєстрове козацтво складається з 30 тисяч осіб, й утримується за кошти Речі Посполитої, православна та католицька віра проголошуються рівноправними, так як до сенату допускається київський митрополит з чотирма своїми владиками — луцьким, львівським, перемишлянським, холмським і мстиславським (останній є представником Великого Князівства Литовського). Як бачимо, ці пункти є набагато переконливішими ніж те, що пропонувала московія, хоча заради справедливості треба підкреслити, що й тут є величезний ризик на потрапляння під суцільний контроль Речі Посполитій.

Саме тому найближче оточення Івана Виговського намагається налагодити дипломатичні відносини з представниками західноєвропейського світу. Так, наприклад, гетьманські послы почали відвідувати Відень для встановлення австрійського протекторату над Гетьманщиною, а також налагоджує контакт з Шведським королівством, Трансільванським князівством та Кримським ханством [48, с. 86 — 87]. І хоча перший гетьман доби «Руїни» доклав чи мало зусиль, його грандіозним планам зашкодила московія, яка налаштувала проти гетьмана й запорізьких козаків, й потенційних союзників.

У грудні 1659 року Юрій Хмельницький, підтримуваний промосковськими козаками, отримав титул гетьмана. У жовтні 1659 року в Переяславі було документально затверджено акт про створення Переяславський статей як «нової» віхи розвитку україно-російських відносин, й на цьому ж зібранні новий гетьман зі своєю козацькою старшиною присягнув на вірність тодішньому московському царю Олексію Михайловичу [51, с. 113 — 124].

Відповідно до основних пунктів цієї угоди тільки московський уряд може обирати кандидатуру гетьмана та козацьку старшину. В свою чергу обраний гетьман не має права здійснювати самостійну зовнішню політику, й зобов'язується завжди надавати московському царю за потреби власне військо у якості допомоги, а найголовніше Київська митрополія підпорядковується московському патріархові. Як бачимо, ця угода набагато жорсткіша, ніж гадяцькі умови. Даний документ ознаменував початок повного контролю московії над внутрішніми та зовнішніми справами Гетьманщини.

Якщо вірити, то під час воєнної сутички між Річчю Посполитою та московією, загін військової допомоги царю на чолі з Юрієм Хмельницьким зустрівся з польським військовим полком, який запропонував підписати угоду. Юрій Хмельницький не довго роздумуючи погодився, адже був і так принижений «Переяславськими статтями». У 1660 році між Річчю Посполитою і Гетьманською державою був підписаний «Слободищинський трактат», який повторював основні положення Гадяцького договору, але вже без Великого князівства Руського, й з величезними обмеженнями у веденні зовнішньої політики [7, с. 176].

Можна підтвердити, що за цим договором Україна фактично була розділена на Правобережжя на чолі з польською короною, й Лівобережжя під контролем московського царату. Пізніше це положення було закріплене Андрусівським перемир'ям у 1667 році між Річчю Посполитою та московщиною.

Наступні роки були надзвичайно складними для наступних гетьманів, які були розділені на 2 окремі береги Дніпра. Хотілося б ще раз підкреслити той факт, що після смерті Богдана Хмельницького більша частина козацької старшини більше переймалася своїми статками та пошуком вигідного становища для себе, тому тут не можна

звинувачувати тільки Івана Виговського та Юрія Хмельницького. Ідеальним рішенням було б об'єднання зусиль першочергово проти московії — Юрій Хмельницький міг би стати гетьманом й втілювати політику монархічної спадкоємності, а Іван Виговський міг би стати правою рукою та особистим радником нового управлінця Козацької держави. Якщо б вони об'єдналися в найтяжчі часи для України, то ворогам української державності було б набагато важче посварити між собою козаків.

Згодом кожен з лідерів козацької старшини почав перейматися виключно власним становищем, тим самим лише поглиблюючи деструктивні тенденції в козацькому суспільстві. На якийсь момент та сама національна ідея припинила відігравати важливу роль у суспільстві, хоча ті ж самі польсько-московські можновладці чудово усвідомлювали, що козацтво ніколи не зможе протистояти їхньому колоніальному поновленні українських земель, адже допоки правий і лівий береги роз'єднані, доти славетне Військо Запорізьке дримає і як зомбі угідливо прислужують своїм господарям.

Однак вже у наприкінці 60-х — початку 70-х рр. XVII століття на політичну арену виходить Петро Дорошенко, який увійде в історію як гетьман обох берегів [42, с. 155 — 160]. Цей гетьман намагався повернути до життя національну ідею, яка була започаткована ще в Національно-визвольній війні. Так, наприклад, він хотів встановити в Україні спадкоємний гетьманат, намагався налагодити дипломатичні зв'язки з більш сильними державами (в його випадку була орієнтація на Османську імперію, яка тоді конкурувала з Річчю Посполитою та московщиною) задля збереження цілісності та захищеності населення, а також встановив чітку та структурну ієрархію, викреслюючи зі свого кола корумпованих старшин.

З авторитетом Петра Дорошенка в українській історії міг позмагатися хіба що Іван Мазепа, якого також довгий час називали «зрадником» державних інтересів Гетьманщини. До речі, цей український гетьман також в своїй діяльності переслідував наступні принципи ведення політичних справ: модернізація адміністративного та фінансового як найбільш важливих структур управління, балансування між інтересами еліти та власними прагненнями, надання щедрого фінансування та постійної підтримки військовій організації [23, с. 56 — 81].

Ми всі чудово знаємо ці напівлегендарні історії про розвиток мистецтва, освіти й науки за часів гетьманування Івана Мазепи. Як зазначають деякі дослідники [47, с. 158 — 159] за часів «Мазепинського Ренесансу» культурно-мистецька сфера життя Гетьманщина настільки сильно розквітла, що навіть по Європі плелися чудесні розповіді про незлічені цінні твори мистецтва в палацах козацької знаті та самого гетьмана. Зрозуміло, що український політичний діяч не шкодував ані коштів, ані ресурсів для розбудови української культурної спадщини.

Варто додати, що під час Північної війни Іван Мазепа вирішив діяти виключно в інтересах української державності, тому згодом він відходить від сторони Петра I, займаючи сторону шведського короля Карла XII. Зрозуміло, що так звані «мазепинські події» неабияк сколихнули тодішнє українське суспільство, чи мало людей стали жертвами несамовитою тиранічної політики Петра I. Ті поплічники культового гетьмана, які вижили, вирішили продовжити свою боротьбу й заснували Нову Січ в районі Олешок (сучасна Херсонська область) [49, с. 38 — 45].

Загалом після всіх цих подій російський уряд розпочав свою жорстку політику щодо козацтва, використовуючи принцип контролю та надмірного зловживання своїм статусом задля викачування з січовиків

усіх ресурсів, яких тільки можна було. Щодо Гетьманщини застосувалися різного роду маніпуляції та залякування. Так, наприклад, 1722 року була створена Малоросійська колегія [14, с. 49], яка виконувала широкий спектр функцій, починаючи від елементарного збору грошей до державної скарбниці, й закінчуючи повним контролем діяльності українських політичних діячів.

З кожним роком справи в Гетьманщині ставали все серйознішими, тому було очевидно, що російський уряд, захмелілий від власного імперіалістичного комплексу скасує козацтво як таке, й ліквідує Гетьманщину. Останнім гетьманом по праву називають Кирила Розумовського [49, с. 53 — 57], який намагався з останніх сил розширити автономію Гетьманської держави, що мабуть, й було останньою краплею терпіння Катерини II, яка намагалася зрусифікувати все українське населення, й стерти з історії взагалі поняття «козацтва і гетьманства».

Скоріш за все наприкінці XVIII століття російська правляча верхівка зрозуміла одну просту істину — якби ти не контролював та не огортав розкішшю і багатством гетьманів, вони все одно переслідуватимуть національну ідею самобутності козацтва та Гетьманщини як такої. Також можна додати, що за всі ці роки російська імперія по-своєму відчувала міжнародне напруження.

Розділ 3 Висвітлення доби Гетьманщини у шкільному курсі історії

Історична шкільна освіта — це дуже важливий компонент виховання сучасної молоді. Людина, яка не знає хоча б історії власного краю приречена на постійний пошук зарубіжної ідентифікації та самосвідомості. Відповідно до навчальної програми від НУШ [34, с. 9 — 10] метою шкільної історичної освіти є формування різносторонньої особистості з чіткою громадянською позицією та національною ідентичністю. Крім того, учні завдяки поглибленому вивченню історичних фактів та розумінню тенденцій розвитку України повинні вміти відстоювати національні інтереси, захищати державний суверенітет та територіальну цілісність.

Тему утворення та розвитку Гетьманської держави вивчають у 8-у класі. Необхідно зазначити, що період Гетьманщини доволі складно сприймається учнями, адже тут ми зіштовхуємося з неабиякою кількістю важливих дат, термінів, а також різкі зміни в дипломатичних зв'язках, в яких необхідно орієнтуватися, правильно відносячи той чи інший союзний договір до певної історичної особистості або міжнародної політичної ситуації. Доба «Руїни» для багатьох школярів є складною через необхідність орієнтуватися в гетьманах Лівобережжя та Правобережжя, при чому ще й треба вміти співвідносити їхнє правління за хронологічною шкалою.

Останнім часом все більша частина дітей, а особливо підлітків протиставляють себе шкільній системі освіти. В епоху розквіту інтернет технологій, коли навколишній інформаційний простір просто наповнений величезним пластом різноманітної інформації, людство опинилося перед новими викликами: дистанційне навчання в якості

забезпечення безпеки життя і здоров'я, інформаційне перенасичення, споживання швидкого (часто поганої якості) контенту.

Наразі вчителі все частіше скаржаться на так зване «покоління Z», яке буквально виросло на засобах інтернету та смартфонів. Сучасне покоління дітей відрізняється від попереднього тим, що для них більшого значення набуває та інформація, яка містить в собі наповненість образами та асоціаціями замість прямого і логічного фактажу. Крім того, в них вже формується нова форма мислення — мобільно-з'єднувальна. Також педагоги не витримують того, що «покоління Z» постійно занурене в інтернет простір, що в свою чергу сприяє певного роду «відключення» дитини від навколишнього середовища, вона перестає реагувати на будь-які подразники запах, голос, дотик).

З кожним роком все гострішими стають дискусії, особливо у колі педагогів та психологів, про те наскільки небезпечними є інтернет технології та як вони впливають на якість навчання. Дійсно багато хто з науковців зазначає, що школярі до 15 років вже мають проблеми з запам'ятовуванням та концентрацією уваги. Деякі навіть говорять, що відтепер люди застосовують так звану трансактивну пам'ять, тобто замість індивідуального запам'ятовування важливої для нас інформації, ми віддаємо перевагу «груповій свідомості». Головною проблемою є те, що відтепер нашим партнером зі зберігання та аналізу інформації є не людина, а смартфон, й як наслідок ми частіше забуваємо навіть елементарні відомості, втрачаємо здатність до дійсно глибокого аналізу й страждаємо від таких негативних проявів, як скажімо, зменшення словарного запасу.

З цього випливає, що сучасним школярам легше знайти потрібну інформацію, ніж запам'ятати її, а тим паче ретельно проаналізувати. Проте на думку деяких дослідників в цьому й полягає їхня перевага,

тому вчителі повинні подбати про яскраву насиченість свого уроку ілюстраціями та відео, частіше давати дітям завдання пошукового характеру, ніж аналітичного, й спонукати до евристичної бесіди.

Проте в той же час є й інша група дослідників, які вважають, що все ж таки дітей треба привчати до споживання більш якісної та об'ємної інформації, яка на противагу кліповій, тренує наш мозок, й запобігає руйнуванню нейропластичності [33, с. 296 — 299]. Важливо розуміти, що ІКТ — це всього лише інструмент, і при вдалому його використанні можна досягти значних результатів в навчанні.

Однак, не можна ігнорувати той факт, що за останні роки дисципліна в освітніх установах почала неабияк страждати, тому що батьки замість повноцінного виховання дають своїм дітям телефон або планшет, й згодом школа для таких учнів перетворюється на якусь незрозумілу організацію, в якій від них постійно щось вимагають. Саме тому батьки повинні співпрацювати з вчителями, слідкувати за інформаційною гігієною власних дітей.

Загалом ми знаходимося на такому етапі інформаційного розвитку, коли нам потрібно серйозно обміркувати про законодавчі підстави мати дітям власний google акаунт та вільний доступ до мережі інтернет. Все ж таки було б непогано за віковими категоріями надавати доступ до взаємодії інтернет простору. За такого підходу ті ж самі шкільні презентації дійсно будуть сприйматися учнями, а не бути білим шумом на фоні стрічки новин соціальних мереж в його смартфоні.

Іншою стороною питання є навчання вчителів правильно використовувати сучасні технології. Вже давно класичними інструментами для цікавого супроводження навчального матеріалу стали такі додатки як Power Point, Kahoot та Canva [19, с. 60 — 67]. Більш старше покоління викладачів просто бере якусь картинку і

вставляє на фон презентації, додаючи десь з боку короткі відомості. Проте учням, які цілими днями дивляться різноманітний контент на Ютуб, навряд чи така презентація буде цікавою, й звичайно, навряд чи вони будуть налаштовані на урок. В той же час більш прогресивні вчителі навіть за допомогою Power Point навчилися створювати 3-d зображення, різного роду відео, кліпи тощо.

Таким чином перед школою стоїть завдання допомогти старшому поколінню викладачів правильно працювати з сьогоdnішніми технологіями. Звісно, ми всі чудово розуміємо, що вчителям інформатики за це навряд чи будуть доплачувати, проте це може вберегти викладацький колектив від постійного стресу зіткнення з «цими незрозумілими» дітьми. Найголовніше намагатися зберігати баланс між класичною та новітньою школою, даючи учням різні формати навчання.

Окремо треба проговорити про проблему наявного в навчальному матеріалі з історії України радянсько-російського трактування тих чи інших подій. Як зазначила Біляєва С . О. у своїй праці [8, с. 35 — 43] перед українськими авторами під час написання шкільних підручників стоїть завдання — деколонізувати, декомунізувати та дерусифікувати вже наявні в історичній шкільній освіті конструкції. Сумно визнавати той факт, що в сьогоdnішніх умовах військової агресії рф проти України, деякі підручники змінюються лише за обкладинкою, а глобального переосмислення ключових історичних подій в Україні не відбувається.

Новітні підручники мають яскраве оформлення, різного роду інтернет посилання за допомогою qr-коду, навіть виписки з певних історичних джерел, проте до деяких авторів можна справедливо висунути претензії щодо викривленого вмісту ключових моментів для розуміння періоду Гетьманщини. Так, наприклад, у підручнику авторства Власова В. С. [10, с. 132 — 135] є однобічне висвітлення

Переяславської ради 1654 року, наполягаючи що Військо Запорізьке отримало від цього лише вигоду.

Якщо ж подивитися в тлумачення іншими українськими авторами Переяславської ради, то той же Гісем О. [12, с. 95 — 97] вже більш критично ставиться до тлумачення цього історичного епізоду, він зазначає, що все ж таки серед козацької знаті були й такі, що не склали присягу московському цареві, й додає, що укладання «Березневих статей» відкривало для московського уряду можливість експансії українських земель.

У шкільному підручнику авторства Щупака І. [54, с. 112 —115] це саме питання взагалі подано у вигляді дискусії, там подано головні пункти угоди, а також є qr посилання на передачу «Міфологія возз'єднання» від «Живого телебачення». Можна сказати, що це найбільш підходящий варіант подачі важливої і доволі складної інформації для «покоління Z». Загалом перед сучасними методистами та вчителями середньої шкільної освіти відкривається чи мало можливостей викладання історії для школярів.

Висновки

Отже, з усього вище зазначеного можна зробити наступні висновки. По-перше, доба Гетьманської держави — це доволі складний для наукового кола дослідників феномен української історії. Цю тему розглядали як в вітчизняній, так й в зарубіжній історіографії. Якщо говорити про зарубіжну історіографію, то до уваги обов'язково треба брати таких авторів як Шерер Ж. Б., Лезюр Ш. Л., Енгель Й. Г., адже ці автори були першовідкривачами Гетьманщини у французькій та німецькій історичній науці.

Якщо ж говорити про українську історіографію, то найбільш впливовими дослідниками з цієї теми є Грушевський М., Костомаров М., Гуржій О., Смолій В., Чухліб Т. й Яковенко Т. Джерельна база доби Козацької держави представлена й у вигляді офіційних документів про укладання союзів, й приватного листування провідних українських державних діячів, й у вигляді історичних карт тощо. Більшість архівних матеріалів є відцифрованою, і знаходиться у відкритому доступі, що значно полегшує процес пошуку та перевірки необхідної відомості.

По-друге, період існування Гетьманщини (1648 — 1764 рр.) складається з декількох значних етапів: Національно-визвольна війна, Руїна, гетьманування Івана Мазепи, післямазепинський період і врешті-решт ліквідація козацької державності. Для кожного цього історичного епізоду характерні власні особливості, позитивні й негативні наслідки тощо.

Звичайно, по сей день такі історичні постаті як Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Кирило Розумовський є напівлегендарними та навіть культовими у власне українській історії. Їхні політичні рішення викликають численні здогадки й дискусії серед сучасних науковців.

Проте не можна ігнорувати той факт, що саме їхнє гетьманування мало значний вплив на подальший розвиток української історії.

По-третє, сучасна українська історична освіта спирається на засади національного самоусвідомлення та дотримання громадянського правопорядку. На прикладі теми про існування Гетьманщини учні 8-го класу бачать процес зародження та розвитку власне національної української ідеї. Треба зазначати, що нерідко саме ця тема викликає в школярів перші хвилювання, адже вона насичена великою кількістю дат, союзних договорів, географічних перетворень, тому сучасним вчителям історії необхідно добре подумати щодо якомога збалансованішого викладання навчального матеріалу

Список використаних джерел

1. Актова книга Гродського суду Київського воєводства, м. Житомир Київського воєводства. 14 січня 1686 — 31 грудня 1688 р. ЦДАК. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 391
2. Апанович О.М. Урядові службовці Гетьманщини - українська інтелігенція ХУІІІ ст. *Український історичний журнал*. - 1997. - № 2. - С. 92-97.
3. Батуринський Крупицький Миколаївський чоловічий монастир, м. Батурин Ніжинського полку, з 1782 — Новгород-Сіверського намісництва, з 1802 — Чернігівської губернії. 28 квітня 1655 — 5 січня 1713 р. Ф. 154. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 32
4. Бадах Ю. Г. Релігійний та культурний розвиток гетьманщини у ХVІІІ ст. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. - 2015. - № 1. - С. 160-164.
5. Бадева Л. І., Березовський Р. А. Національно-визвольна боротьба та становлення і збереження державності України : зб. матеріалів *XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 19–20 листопада 2020 р. — Харків : ХНУРЕ, 2020. — С. 13–14.
6. Белашов В. І. Огляд документальної бази історії Гетьманщини у фондах Центрального державного історичного архіву України у Києві. *Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр.* — К.: Глухів, 2012. — Вип. 5. — С. 167-169
7. Білоцерківський В. Я. Історія України: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 536 с.

8. Біляєва С. О. Російські міфи в шкільних підручниках з історії України. Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів : матеріали V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 27 березня — 2 квітня 2024 року). Упоряд. : Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. С. 35 — 43
9. Боплан Гійом Ле В. Опис України – Львів: Мета, 1998. – 179 с.
10. Власов В. С. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : ЛТД, 2021. 256 с.
11. Газін В. «Гібридна війна» як складова імперської політики московії стосовно України в другій половині 50-х рр. XVII століття. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* — 2023. — № 2. — с. 24 —32
12. Гісем О. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : «Ранок», 2021. 192 с.
13. Грушевський М. Історія України-Руси: у 11 Т. : Т. IX (I): Хмельниччина роки 1650—1653. Нью-Йорк, 1957. 869 с.
14. Данилець Ю., Міщанин В. Джерела і матеріали до вивчення курсу «Історія України». – Ужгород, 2010. 104 с.
15. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648 — 1658 рр. Т. 4. К. 2015. 540 с.
16. Донченко О. І. Політико-правові ідеї Гетьманщини в період Національно-визвольної війни. *Київський часопис права.* — вип. 2. (1). — с.12—20

17. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки. Упорядн. та перекл. : В. Кречотень, В. Шевчук, Р. Іванченко. К : Дніпро, 2006. 976 с.
18. З епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи / Відп. ред. В. А. Смолій; Упоряд. та авт. передм. В. В. Станіславський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – 191 с.
19. Ічанська Н. В. Застосування інформаційних технологій на уроках історії Математика. Інформаційні технології. Освіта : зб. статей. Луцьк : ВНУ, 2023. № 10. С. 60 — 67.
20. Історія України та етнокulturологія: Науковий довідник для самостійної роботи студентів. У 2-х частинах. Частина I. Історія України / Укладач Бойко Ю.М. – Вінниця: ВНАУ, 2016. - 187 с.
21. Кам'янський Успенський чоловічий монастир, сл. Семенівка Топальської сотні Стародубського полку. 1687 — 1771. Ф. 141. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 24
22. Копіарій приписного Новопечерського Чеднського монастиря. 1646 — 1732 рр. ЦДАК. Ф. 128. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 102
23. Кононеко В. Модернізація Гетьманщини: проекти козацької адміністрації 1687–1764 рр. — Київ: Інститут історії України НАН України. —2017. — 305 с.
24. Клюєв А.М., Чумаченко О.А. Українські літописи, щоденники-хроніки XVII– XVIII ст. про економіку та грошовий обіг Гетьманщини. *Сумський історико-архівний журнал.*— №XXXIX.— 2022.— С.5-15.
25. Кравчук О., Матвієнко Л. Політична сингулярність Гетьманщини (II половина XVII — початок XVIII століття.

Журнал «Наукові інновації та передові технології».—№ 8. — 2022. — с. 358 — 367

26. Літопис Самовидця / підгот. Я. І. Дзира. – Київ: Наук. думка, 1971. – 208 с.
27. Макошинський Покровський жіночий монастир, с. Макошине Чернігівського полку. 1660 — 1780. Ф. 152. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 56
28. Кулик М. О., Ткачук А. П. Оборона Чигирини 1678 р.: позиції Московії та Гетьманщини щодо долі гетьманської столиці. *Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»* (12–13 травня 2020 року). Луцьк: Вежа-Друк, 2020.
29. Лазуренко В. Усипальниця Гетьмана України Богдана Хмельницького в Суботові має свою написану історію. *Журнал «Краєзнавство».* — № 4. — 2020 р.— с. 137 — 139
30. Лапченко А. С. Суспільно-політичний устрій Української козацько-гетьманської держави Богдана Хмельницького. *Українське державотворення: історичний аспект: матеріали Всеукраїнської наукової конференції.* — 28 травня 2021 р. — Харків:ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021 — с. 136—140
31. Луняк Є. М. «Історія козаків» Шарля-Луї Лезюра (1814) в контексті козацьких зацікавлень в наполеонівській Франції. *Проблеми історії України XIX - початку XX ст..* - 2013. - Вип. 21. - С. 234-250
32. Мошенський С. Український аграрний капіталізм Гетьманщини: неподолана економічна периферійність та

- «ефект колії» (друга половина XVII століття). *Економіка, управління та адміністрування* — № 1 (103)— 2023— с. 8 — 14
33. Ніколенко К. Негативний вплив інформаційно-комунікаційних технологій на психіку школярів / К. Ніколенко // *Дидактика*. - 2017. - № 17. - С. 296-301.
34. Навчальні програми для закладів середньої загальної освіти. *Історія України. Всесвітня історія. 6 — 11 класи. 2022. 106 с.*
35. Олексій Михайлович дякує отаманові, старшині й мешканцям Лебедина за відмову підтримати Івана Брюховецького. Копія XIX ст. 19 лютого 1668 р. Ф. 220. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 2
36. Піддубна О. Жінки в житті Богдана Хмельницького. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини: Збірка матеріалів V Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2023: історія та міжнародні відносини в інформаційному протистоянні»*. — Вип. 8—Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. — 2023— с. 345 — 348
37. Попельницька О. П'ять гетьманських резиденцій: Суботів, Чигирин, Батурин, Глухів, Козелець: інформація історичних джерел. *Історико-географічні дослідження в Україні : Зб. наук. пр.* — 2005. — Випуск 8. — С. 50-83.
38. Потульницький Г. В. Україна у наративах німецької інтелектуальної історії з кінця XVIII до середини XIX століття: порівняльний аналіз поглядів двох генерацій. *Проблеми всесвітньої історії*. – 2024. – № 2(26).— С. 168 — 182
39. Романцов В. Передумови Національно-визвольної війни українського народу. *Матеріали XII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДГУ: Зб. наук. праць / За*

загал. редакцією К.В. Балабанова. – Маріуполь: МДГУ, 2010. – с. 358 — 360

40. Руська історична бібліотека ім. Олександра Барвінського. Т. VII. Історичні монографії М. Костомарова. Мазепа. Ч. 1.— Львів.— 1895.— 214 с.
41. Сигидин М. Українська церква в період «Руїни». *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. - 2014. - Вип. 5. - С. 210-216
42. Смолій В. А, Степанков В. С. Українська державна ідея XVII — XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ. — «Альтернативи», 1997,—368 с.
43. Сонько Я. Міждержавне значення та наслідки Березневих статей 1654 року. Актуальні дослідження правової та історичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Вип. 32 (м. Тернопіль, 13 травня 2021 р.). Тернопіль, 2021. — с. 45 — 47
44. Степанчук Ю. Ліквідація московським самодержавством державної автономії України-Гетьманщини в другій половині XVII – XVIII ст. *Хронологічний довідник*. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2021. – 160 с.
45. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь, 1569-1999 – Київ: Дух і Літера, 2012. – 460 с.
46. Статті, що були видані Іваном, Петром і Софією Олексійовичами гетьману І. Мазепі і всьому Війську Запорізькому. Копія XVIII ст. 26 липня 1687 р. Ф. 220. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 11

47. Травкіна О. Мазепина Атлантида. Творча спадщина доби 1687–1709 рр. *Сіверянський літопис*— випуск 5.—2023. —с. 158-160.
48. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 - 1714 рр. - К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. -518 с.
49. Україна крізь віки. У 15-ти тт. : Т. 8 : Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна. За заг. ред. В. Смоля. НАН України. Інститут історії України. К. : Альтернативи, 1999. 304 с.
50. Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657 / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України; упоряд. І.Крип'якевич, І.Бутич; ред. кол. В.Смолій [та ін.]. – К.: Альтернативи, 1998. – 383 с
51. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Матеріали до українського дипломатарію. Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського. Наукове товариство імені Шевченка. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Київ–Львів. – 2004. – 1088 с.
52. Український портрет XVI-XVIII століть : каталог-альбом / Нац. худож. музей України; авт.-уклад.: Г. Белікова, Л. Членова ; авт. вступ. ст.: В. Александрович [та ін.]. – 2-ге вид. – Хмельницький: Галерея ; Київ: Артанія Нова, 2006. – 351 с.
53. Шерер, Ж.-Б. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії—1994. – 142 с.
54. Щупак І. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Оріон, 2021. — 224 с.

55. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., перероб. та розшир. / Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут Критики. – К.: Критика, 2006. – 584 с.
56. Ясь О. У пошуках контексту. О.Оглоблин як інтерпретатор доби Хмельниччини. *Історіографічні дослідження в Україні*. - 2008. - 19. - С. 315-346.
57. Ян Казимир на прохання міщан м. Володимира і для того, щоб вони не приєдналися до козаків Б. Хмельницького повторює і підтверджує 3 документа...7 березня 1652 р. Ф. 220. Оп. 1 Спр. 152. Арк. 6